

zej vazduhoplovstva i Istorijski muzej Srbije, ali je njihov obim postepeno narastao i nadmašio mogućnost objavljivanja u vidu članka. Stoga se autor odlučio da ih priredi u vidu knjige.

Svoje izlaganje Miladinović započinje stanjem s kraja Prvog svetskog rata, kada je vazduhoplovstvo novoformiranog Kraljevstva SHS koristilo opremu nasleđenu od Kraljevine Srbije (pretežno francuskog porekla) i Austrougarske. Zatim je obradio propise o uniformama, letaćkom i radnom odelu u vazduhoplovstvu do 1941. godine, odnosno uredbu o odeći kopnene vojske, mornarice i vazduhoplovstva. U okviru ovih razmatranja autor je opisao i nabavke odela i prateće opreme kroz licitacije koje je raspisivalo Odeljenje za vazduhoplovstvo Ministarstva vojske i mornarice, a kasnije i Štab vazduhoplovstva. Poseban osvrt dao je i na uticaj vazduhoplovne medicine i ergonomije na letaćko odelo, ističući da je ono moralo da odgovori na ponekad protivrečne zahteve (npr. odelo je moralo da bude toplo i da štiti letača od vetra, hladnoće i vode, ali i da propušta vodenu paru kako bi se izbeglo znojenje). Kako dalje pokazuje Miladinović, nabavke letaćkih odela i prateće opreme (naočara, kaciga, maski za kiseonik, mikrofona i slušalice) bile su čvrsto povezane sa nabavkom letelica, tako da je do Aprilskog rata Kraljevina Jugoslavija koristila različite delove opreme britanske, nemačke, italijanske i domaće proizvodnje. Slična situacija je u prvim godinama bila i sa padobranima različitih vrsta i modela, s tim da je ovde učinjen velik iskorak pokretanjem domaće proizvodnje u fabrici *Knebl i Ditrih* u Indiji. Ova fabrika proizvodila je, uz letaćke kombinezone, i padobrane marke *Irvin* po američkoj licenci, a tokom Drugog svetskog rata je radila i za potrebe Nemačke i Nezavisne Države Hrvatske. Proizvodnja padobrana je 1947. izdvojena u posebno preduzeće *Franjo Kluz*, koje je 1951. izmešteno u Beograd. Pomorsko vazduhoplovstvo, sastavni deo Kraljevske mornarice, pored odela, koristilo je i prsluke za spasavanje britanske proizvodnje.

Zasebne odeljke Miladinović je posvetio upotrebi letaćkih naočara i kiseoničke opreme. I za ove komade opreme važi ista ocena o šarolikosti porekla u zavisnosti od letelica uz koje su korišćeni, kao i o pokretanju domaće proizvodnje. Čitaocima će posebno zanimljivi biti opisi tri vanredne situacije izazvane nepravilnim korišćenjem ili kvarovima na kiseoničkoj opremi, od kojih se jedna nažalost završila pogibijom pilota. Autor se osvrnuo i na letaćka odela u Društvu za vazdušni saobraćaj *Aeropot* i Kraljevskom jugoslovenskom aero-klubu *Naša krila*, gde je korišćena oprema slična vojnoj uz posebnu, civilnu

uniformu za saobraćajne pilote. Interesantan je detalj da su poslednji padobrani marke *Irvin* rasnodovani u Vazduhoplovnom savezu Jugoslavije tek krajem 1960-ih godina.

Završni deo izlaganja autor je posvetio letaćkom odelu i opremi u jugoslovenskim vazduhoplovnim jedinicama vezanim za savezničke vojske posle Aprilskog rata. Jugoslovenski letači su u tom periodu opremu dobijali u skladu sa propisima vojske koja ih je snabdevala i opremala: britanske, američke i sovjetske. Letači iz Nezavisne Države Hrvatske koji su prešli u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nastavljali su da lete u onim odelima u kojima su prebegli: italijanskim, nemačkim, pa čak i zaostalim od Kraljevine Jugoslavije.

Miladinović iznosi i ocenu koju smatramo potpuno ispravnom: istraživanje „malih tema“ može doprineti rasvetljavanju nekih značajnijih pitanja. Kao primer ističe skidanje radio-stanica sa nekih aviona Vazduhoplovstva vojske pred Aprilski rat. Dok je kasnije ovaj postupak opisivao kao „izdajstvo, sabotaža i rad pete kolone“, njegovo objašnjenje je zapravo mnogo jednostavnije, moglo bi se reći i banalnije. Stanice nisu mogle da se koriste zato što uz njih nisu nabavljene odgovarajuće letaćke kape sa mikrofonom i slušalicama, pa su skinute kako ne bi stradale u udesima tokom preobuke neiskusnih pilota i tako su dočekale rat.

Delo Predraga Miladinovića *Letaćko odelo i njegova oprema u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1945.* predstavlja značajan iskorak u proučavanju istorije jugoslovenskog vazduhoplovstva. Autor je uspeo da nadmaši stroge okvire teme i puko opisivao opremu do najsitnijeg detalja time što je u istraživanje uključio faktore poput propisa, vazduhoplovne medicine, nabavki i industrije letaćke opreme. Da je ovom zadatku pristupio izuzetno temeljno najbolje govori činjenica da spisak izvora i literature obuhvata čak dvanaest od 96 strana knjige. Uz to, delo je dobro ilustrovano dosad neobjavljenim fotografijama, kao i crtežima u boji Ognjana Petrovića. Nadamo se da će Miladinović nastaviti sa radom u istom pravcu, a njegovu studiju najtoplije preporučujemo zainteresovanim čitaocima.

Ilija Kukobat

Лубинка Шкодрић, *Жене Голго отока (кажњенице због Информбиора у Југославији)*, Београд: Vukotić media, 2025, 367.

Sukob sa Informbiroom 1948. godine jedan je od najznačajnijih događaja u istoriji socijali-

stičke Jugoslavije. Bila je to prva kriza u sovjetskom bloku i jedan od ključnih događaja u ranom periodu Hladnog rata u Evropi. Ovaj sukob, ali i sve posledice koje su iz njega proistekle kontinuirano se nalaze pod lupom istoričara. Istina, u periodu postojanja socijalističke Jugoslavije istoričari su više pažnje posvećivali političkoj, ekonomskoj, ideološkoj i vojnoj strani sukoba dve strane. Od kraja 80-ih i početka 90-ih godina 20. veka, njihova istraživanja usmerena su konačno i ka žrtvama tog sukoba, tj. ljudima koji su zbog svojih uverenja bili u Jugoslaviji zatvarani, mučeni i progonjeni. Ovaj trend dodatno je pojačan početkom 21. veka, pošto su bivše jugoslovenske republike počele postepeno da otvaraju fondove Službi državne bezbednosti, u kojima se nalazi obilje materijala za istraživanje ove teme. Na tom tragu možemo da pratimo i objavljivanje knjige *Žene Golog otoka (Kažnjениce zbog Informbiroa u Jugoslaviji)*, čiji je autor dr Ljubinka Škodrić, viša naučna saradnica Instituta za savremenu istoriju u Beogradu. S obzirom na činjenicu da je u dosadašnjoj historiografskoj produkciji žensko pitanje tokom sukoba Jugoslavije i Informbiroa samo usputno obrađivano i to najčešće u okviru širih istraživanja ovog konflikta, originalnost ove studije ogleda se upravo u njenom tematskom fokusu na žene. Ovo je prva opsežna monografija koja se sistematski bavi represijom nad ženama u periodu sukoba sa Informbiroom. Autorka se pri tome ne ograničava isključivo na žene koje su fizički boravile na Golom otoku, već obuhvata širi krug kažnjениca: žene zatočene u drugim logorima i zatvorima, administrativno kažnjene, progone, kao i one koje su trpele represiju zbog porodičnih ili emotivnih veza sa optuženim „ibeovcima“.

Knjiga *Žene Golog otoka (Kažnjениce zbog Informbiroa u Jugoslaviji)* zasnovana je prvenstveno na arhivskoj građi (dokumenta državnih i bezbednosnih institucija, sudski spisi, evidencije kaznenih ustanova i administrativni dosijei), zatim memoarskim izvorima, štampi, objavljenim zbornicima i zbirkama dokumenata, kao i mnogobrojnoj naučnoj literaturi. Obimna arhivska građa omogućava rekonstrukciju institucionalnog okvira represije i mehanizama njenog sprovođenja. Pored arhivske građe, autorka značajnu pažnju posvećuje ličnim svedočenjima i memoarima kažnjениca. Uključivanje subjektivnih iskustava ne služi samo ilustrativnoj svrsi, već ima i širi značaj: ona omogućavaju uvid u emocionalne, psihološke i egzistencijalne dimenzije represije, koje su uglavnom nevidljive u šturim izveštajima zvaničnih organa. Ovakva kombinacija izvora doprinela je višeslojnosti analize i omogu-

čila sagledavanje represije „odozdo“, iz perspektive žrtava.

Autorka se potrudila da rezultate svojih istraživanja predstavi kroz dopadljivu strukturu knjige. Ona je organizovana tematski i problematski, što joj je omogućilo da kompleksno sagleda različite aspekte ženskog iskustva političke represije. Takav pristup je metodološki opravdan, jer se represija ne tretira kao linearni istorijski događaj, već kao višefazni proces koji obuhvata period hapšenja, kaznenu praksu i dugotrajne posledice nakon formalnog okončanja kazne. Osim uvodnog dela i zaključka, centralni deo knjige je podeljen na tri celine, koje se sastoje od niza manjih potpoglavlja.

U prvoj celini naslovljenoj sa „Radanje izdajnika“, kolegunica Škodrić je najpre prikazala širi istorijski i politički okvir sukoba Jugoslavije i Informbiroa. Posebnu pažnju posvetila je administrativnim procedurama hapšenja i kategorizacije „politički nepodobnih“, pri čemu je ukazala na činjenicu da su žene bivale sankcionisane ne samo zbog konkretnih političkih aktivnosti, već i zbog porodičnih, bračnih ili emotivnih veza sa optuženim muškarcima. Na taj način se već u prvoj celini knjige uvodi rodna dimenzija represije kao strukturalna, a ne incidentalna pojava.

Druga celina „Ženski gulag“ posvećena je iskustvima žena tokom boravka u logorima, zatvorima i drugim kaznenim institucijama. Posebna pažnja posvećena je ustanovama na Svetom Griguru, Ramskom ritu, Stolcu, Golom otoku, Rajhenburgu i Zabeli. Autorka detaljno analizira svakodnevnicu kažnjениca, uslove života, oblike fizičkog i psihološkog nasilja, kao mehanizme međusobne kontrole i samodiscipline koje su činili sastavni deo represivnog sistema. Posebno ističe način na koji su rodni stereotipi korišćeni kao sredstvo dodatnog ponižavanja i kontrole žena.

U trećoj celini „Zauvek odbačene“, autorka se bavi sudbinom kažnjениca u periodu nakon izlaska iz kaznenih ustanova i po našem mišljenju ovaj deo predstavlja možda i najznačajniji tematski doprinos monografije. Kolegunica Škodrić pokazuje da represija nije prestajala formalnim oslobađanjem, već se nastavljala kroz društvenu stigmatizaciju, ekonomsko isključivanje i nametnutu tišinu. Podrobno su analizirane posledice koje su žene trpele u profesionalnom, porodičnom i javnom životu, kao i mehanizmi društvenog zaborava koji su doprineli dugotrajnoj marginalizaciji njihovih iskustava. Time se struktura knjige zaokružuje analizom kulture sećanja i institucionalnog ćutanja, čime se represija sagledava kao trajna društvena trauma, a ne kao zatvoreno istorijsko poglavlje.

Kao dopunu knjizi, autorka je ponudila spisak od 1.080 žena kažnjenih zbog IB-a. Spisak sadrži podatke o starosti kažnjenica, vrsti i trajanju kazne, datumu hapšenja i zanimanju. Ovo je najpotpuniji spisak „ibeovki“ do sada, s obzirom na to da su dosadašnja istraživanja baratala sa ciframa između 800 i 900 kažnjenica. Identifikacija ovih žena koje su bile obuhvaćene represijom predstavlja važan iskorak u pravcu njihove istorijske vidljivosti.

Najvažniji doprinos knjige *Žene Golog otoka* ogleda se u sistematskom uvođenju rodne perspektive u proučavanje političke represije u socijalističkoj Jugoslaviji. Autorka pokazuje da su žene bile ne samo pasivne žrtve represije, već i specifične mete sistema koji je kombinovao političku sumnju sa rodno uslovljenim oblicima kontrole i stigmatizacije. Cilj knjige nije bio samo rekonstrukcija pojedinačnih biografija, već sistematsko sagledavanje načina na koji je represivni aparat delovao nad ženama i kako su se te politike reflektovale na njihove privatne i javne živote. Time se represija ne posmatra kao kratkotrajan politički događaj, već kao dugotrajan proces koji je ostavio trajne socijalne i psihološke posledice na žrtve.

Knjiga *Žene Golog otoka* dr Ljubinke Škodrić predstavlja izuzetno značajno naučno delo. Uvođenjem ženskih iskustava u narativ o političkoj represiji u periodu sukoba Jugoslavije i Informbiroa, autorka ne samo da je popunila istoriografske beline, već je i kritički preispitala postojeću istoriografiju. Ova monografija jasno pokazuje da je razumevanje represivne politike u socijalističkoj Jugoslaviji nepotpuno bez uključivanja rodne perspektive i analize dugoročnih posledica po živote žrtava, u ovom slučaju žena. Zbog toga će ova knjiga biti nezaobilazno štivo za sve naredne istraživače istorije represije u Jugoslaviji tokom njenog sukoba sa Informbiroom.

Marko B. Miletić

Dejan Jović, *Otpor intelektualaca. Predstavljanje nepredstavljenih – suprotstavljanje moćnima*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2025, 464.

Dejan Jović, profesor politologije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i gostujući profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu, u svojim radovima bavi se identitetskim, političkim i drugim korpusima pitanjima povezanim sa Jugoslavijom, njenim raspadom i post-jugoslovenskim zemljama. Ističemo njegove dobro poznate monografije: *Jugoslavija: država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Četvrte Jugoslavije 1974–*

1990. (Prometej–Samizdat B92, Zagreb/Beograd, 2003; u knjizi su istraženi i obrazloženi ideološki, ekonomski, etnički, kulturni i pravni uzroci odumiranja Jugoslavije kao ideokratske tvorevine), *Rat i mit: politika identiteta u savremenoj Hrvatskoj* (Fraktura, Zaprešić, 2017; u ovoj knjizi u fokusu je pitanje zašto je savremenoj Hrvatskoj potreban mit o ratu kao isključivo pravedom, oslobodilačkom i „tvoriteljskom“ i kako se, paralelno sa idejom o hiljadugodišnjem snu o državi, stvarao mit o Domovinskom ratu kao „nultoju tački“ hrvatske istorije) i *Uvod u Jugoslaviju* (Fraktura, Zaprešić, 2023; Akademska knjiga, Novi Sad, 2024; ova studija bavi se kompleksnom sferom tumačenja raspada Jugoslavije i istražuje suštinu jugoslovenske države, njene uspone i padove).

U knjizi koju predstavljamo, Jović ispituje odnos kritičke inteligencije i nacionalnog identiteta, ulogu intelektualaca, sudbinu društvenih nauka u 21. veku i osporavanje prosvetiteljskih temelja liberalne tradicije. Njegova knjiga je istovremeno i intelektualna istorija i istorija politikologije, ali i promišljanje razloga za propast socijalističke Jugoslavije. Knjiga nosi i snažan lični pečat, odnosno, kako je istakao sam autor, svaki intelektualac koji piše o intelektualcima, na neki način piše i o sebi: „Tako i ja. Ova je knjiga, stoga, u svojoj biti i autobiografska. U njoj izlažem i svoj pogled na to što je intelektualac, kakav bi trebalo da bude i što bi trebao raditi“.

Za Jovića su intelektualci oni pojedinci koji imaju osećaj odgovornosti da predstave one koji su „nepredstavljeni“, a istovremeno imaju i građansku hrabrost i moralni integritet da se suprotstave nosiocima moći u jednom društvu rizikujući pritom brojne pogodnosti koje bi inače imali da to nisu učinili. Intelektualci svoj stručni ugled koriste kako bi u javnom prostoru uticali na oblikovanje zajednice, u korist opšteg dobra: „Intelektualci su dobri građani, a ne samo dobri stručnjaci. Oni zajednici daju ono najbolje što imaju – kritičku misao, oštar pogled i artikulirani govor – djelujući pritom konstruktivno, bona fide, u korist građana, naročito nepredstavljenih i nezaštićenih“.

Jović je jasan u svom stavu. Njega ne zanimaju intelektualci koji su prešli na „drugu stranu“ – antiintelektualističku, na stranu „zemaljskih“ moći, ideologija i represivnih režima. Zanimaju ga oni koji su ostali na „svojoj strani“, strani moći ideja i stvaralaštva, pobune duha i slobode mišljenja. Jovićeve knjige se ne bavi intelektualcima koji su izdali sebe, već onima koji su ostali dosledni u kritici postojećeg: prvo jugoslovenskog sistema, a potom i Hrvatske nakon